

Stručni rad
UDK 355.02 (497.5 Dalmacija)(091)“04/14”
Primljeno: 12.11.1999.

PRILOG PROUČAVANJU VOJNE ORGANIZACIJE DALMATINSKIH KOMUNA U SREDNJEM VIJEKU¹

ROBERT SKENDEROVIĆ

SAŽETAK: Organizacija obrane u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama bila je jedna od navažnijih djelatnosti gradskih vlasti. U organizaciju obrane ulazili su zadaci gradnje gradskih zidina, organiziranje stražarenja, opremanje ratnih brodova i njihovo popunjavanje posadom. Ove obveze najvećim su dijelom padale na teret pučana, a plemići su uglavnom bili pošteđeni radnih obveza, ali ne i novčanih izdataka. S pojavom vatrenog oružja i povećanom opasnošću od Turaka sve se više u obranu dalmatinskih komuna uključuju profesionalni vojnici koji još više povećavaju opterećenja komuna.

U životu srednjovjekovnih gradskih komuna na Jadranu organiziranje obrane i sigurnosti grada predstavljalo je jednu od temeljnih djelatnosti gradske vlasti. S obzirom na važnost obrane u životu dalmatinskih komuna, može se reći da je njeno proučavanje u dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji iznenađujuće slabo. O obrambenim mjerama gradskih komuna nešto se pisalo u monografijama koje su davale prikaz cjelokupnog života dalmatinskih komuna, pa je u tim radovima spomenuta i obrana. Jedan od njih je i monografija *Povijest Splita* Grge Novaka,² u kojoj je autor posvetio obram-

¹ Ovaj je rad nastao na temelju autorovog izlaganja pod naslovom »Organization of defence in the Statutes of Dalmatian Communes«, koje je održao na *International Medieval Graduates' Conference* u Leedsu 1996. godine.

² Grga Novak: *Povijest Splita, I.* Split, 1957.

**Robert Skenderović, mlađi je asistent u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu.
Adresa: Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10000 Zagreb.**

benom ustroju Splita u srednjem vijeku u prvoj knjizi poglavlje »Obrana grada«,³ te u drugoj knjizi poglavlje »Posada u Splitu«.⁴ Ova dva vrlo kratka poglavlja daju tek kratak uvid u obrambeni ustroj Splita u srednjem vijeku, prvi u vrijeme prije uspostave mletačke vlasti 1420. godine, a drugi poslije tog događaja. I Josip Kolanović u svojoj monografiji *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*⁵ posvećuje poglavlje »Vojno-obrambeni sustav šibenske komune«⁶ ovoj problematici. U tom poglavlju autor ukratko objašnjava ulogu i veličinu mletačke vojne posade u gradu, ustroj obrane gradskog distrikta, sustav utvrda grada, opremanje i korištenje ratne galije, te uređenje unutrašnje zaštite gradskog distrikta. Trpimir Macan je u vezi s obrambenim ustrojem Dubrovačke Republike napisao rad o dubrovačkim barabantima u 16. stoljeću, objavljen u *Analima Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1962. godine.⁷ Mada je tema ovog rada vezana uz kasnije razdoblje, autor ipak donosi i neke podatke o ustroju obrane Dubrovnika tijekom srednjeg vijeka. Vrlo važan dio vojne povijesti dalmatinske komune, koji se tiče opremanja vojnih brodova i određivanja njihovih posada, najbolje je istražen dio ove problematike. O tome je pisala Lovorka Čoralić u radu »Služba na gali-jama u XIV stoljeću u Zadru.«⁸ U ovom radu objašnjen je način izbora posade za galije, kao i različite obveze koje su dalmatinski gradovi imali spram Venecije u opremanju ratnih brodova. O ovoj problematici pisali su Grga Novak u djelu *Naše More*,⁹ koji je posebnu pažnju posvetio ulozi dalmatinskih gradova u bici kod Lepanta 1571., te Bare Poparić u djelu *Pregled povijesti pomorstva*,¹⁰ koji je opširno prikazao položaj galiota i njihove dužnosti. Važni su i radovi Danila Klena »Galije i galioti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu XI-XVIII stoljeća«¹¹ i »Galijo-

³ G. Novak: *Povijest Splita*, I: 353-356.

⁴ G. Novak: *Povijest Splita*, I: 292.-295.

⁵ Josip Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

⁶ J. Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*: 55-65.

⁷ Trpimir Macan, »Dubrovački barabanti u XVI stoljeću.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 8/9 (1962): 301-323.

⁸ Lovorka Čoralić, »Služba na gali-jama u XIV stoljeću u Zadru.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36 (1994): 97-124.

⁹ Grga Novak, *Naše more*, Zagreb, 1932: 140.-142.

¹⁰ Bare Poparić, *Pregled povijesti pomorstva*, I. Zagreb, 1932: 124.-136.

¹¹ Danilo Klen, »Galije i galioti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu XI-XVIII stoljeća.« *Rad JAZU* 318 (1958): 199-286.

ti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti«,¹² u kojima je ukratko prikazan udio dalmatinskih komuna u pomorskoj armadi Mletačke Republike. Iz ovog kratkog pregleda dosadašnjih radova o vojnom ustroju dalmatinskih komuna u srednjem vijeku možemo zaključiti da je ova problematika slabo istražena. Veći dio tih istraživanja posvećen je vremenu od uspostave stalne mletačke vlasti u Dalmaciji nakon 1409. godine. Razdoblje do 1409. slabo je istraženo, velikim dijelom i zbog nedostatka izvora. Od uspostave mletačke vlasti početkom XV. stoljeća mletačka administracija vodi i zapise o vojno-obrambenom stanju mletačkih posjeda na istočnojadranskoj obrani, pa time i o dalmatinskim komunama pod mletačkom vlašću. Stoga za to razdoblje postoji niz sačuvanih izvora koji nam pomažu u istraživanju ove problematike. Za predmletačko razdoblje možemo se koristiti tek odredbama dalmatinskih statuta i notarskim zapisima, koji tek fragmentarno donose podatke o obrambenom ustroju dalmatinskih komuna.

Nakon slabljenja Bizanta krajem 12. stoljeća, dalmatinske komune sve više vode samostalnu politiku i pokušavaju ostvariti što veći stupanj autonomije. Razdoblje razvijenog i kasnog srednjeg vijeka razdoblje je razvijenih gradskih komuna na Jadranu, koje su svoju snagu uspijevale pretvoriti u veći ili manji oblik političke autonomije. Snagu jednog grada predstavljala je ne samo gospodarska moć i dobra diplomatska mreža, nego i dobar vojni ustroj. U ovom radu prikazat ću glavne odlike obrambenog ustroja dalmatinskih komuna, njihove sličnosti i razlike.

1. Izvori za istraživanje

Od osnivanja grada bilo je potrebno organizirati i gradsku obranu. Stoga su neke obrambene obveze građana bile čvrsto utemeljene u običajnom pravu davno prije njihove kodifikacije. Kodifikacija obrambenih zadataka počela je s nastajanjem gradskih statuta, tijekom 13. stoljeća. Stoga gradski statuti predstavljaju jedan od najvažnijih izvora za istraživanje obrambene organizacije dalmatinskih komuna. Primjetno je, međutim, da su odredbe vezane

¹² Danilo Klen, »Galijoti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti.« *Pomorska enciklopedija* 2 (1975): 509-510.

uz obranu donošene i zapisivane u statute vrlo fragmentarno, što je dokaz da su tijekom čitavog srednjeg vijeka obveze vezane uz obranu bile toliko jasne i utvrđene da ih praktično nije trebalo ni zapisivati. Osim gradskih statuta, vrlo su dragocjeni sudski sporovi oko izvršavanja obrambenih obveza, ali i svjedočanstva bitaka u kojima su sudjelovale dalmatinske komune, koja nam zorno pokazuju svu vojnu moć, ali i slabost dalmatinskih komuna, kao i funkcionalnost čitavog obrambenog ustroja.

2. *Vojna doktrina komuna*

Tomislav Raukar je ustvrdio za politiku zadarske komune da su se u njenoj politici prožimala dva aspekta: “težnja prema komunalnoj posebnosti i uvažavanje konkretnih političkih preduvjeta u odnosima između komune i susjednih područja.”¹³ Ovu tvrdnju mogli bismo primijeniti na sve dalmatinske komune. Ovakav politički položaj dalmatinskih komuna određivao je i njihovu vojnu doktrinu.

Istodobno, kao uzor, ali i kao jedna od najvećih prijetnji, pred dalmatinskim komunama stajala je velika Mletačka Republika. Venecija je primjer grada koji je svojom snagom i ekspanzijom postao jedna od najmoćnijih srednjovjekovnih država Sredozemlja. Od svih dalmatinskih gradova Veneciji se najviše, svojom snagom i političkom nezavisnošću, približio Dubrovnik, a ostali dalmatinski gradovi nisu uspjeli ni približno ostvariti političke uspjehe Venecije i Dubrovnika. Uspoređujući dalmatinske komune i Veneciju, možemo zaključiti da je osnovna razlika u vojnom ustroju ovih komuna ležala u činjenici da je vojni ustroj Mletačke Republike bio organiziran i za napadačke vojne akcije, dok je vojni ustroj dalmatinskih komuna bio orijentiran uglavnom za obrambene svrhe. Vojna organizacija Venecije i dalmatinskih komuna time je pratila dvije različite političke koncepcije. Mlečani su vodili ekspanzionističku politiku, u kojoj je teritorijalno osvajanje bilo jedan od glavnih načina ostvarivanja gospodarskih interesa, dok su dalmatinske komune svoje gospodarske interese ostvarivale najvećim dijelom postizanjem trgovačkih ugovora.

¹³ Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec i Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409.-1797.* Zadar, 1987: 30.

To ne znači da dalmatinske komune nisu željele postati vojnom silom poput Mletačke Republike, nego samo dokazuje da se one nikada nisu uspjele razviti toliko da mogu ozbiljno i vojno konkurirati Mletačkoj Republici i ostalim susjednim velesilama. U vrijeme najvećeg uspona Dubrovnika Venecija je već bila velesila na Jadranu, pa se Dubrovnik morao zadovoljiti malim teritorijalnim širenjem u svojoj okolini. Ali i ova teritorijalna širenja tijekom 13., 14. i 15. stoljeća svjedoče o vojnoj snazi Dubrovnika. Primjerice, Dubrovnik je 1326. godine vojno zaposjeo poluotok Pelješac, sedam godina prije formalnog stjecanja. Zacijelo je sposobnost da ga vojno drži bio jedan od važnih elemenata da 1333. isходи darovnicu i od srpskog kralja Dušana i od bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića.¹⁴ Vojna sila bila je jedini stvarni garant očuvanja suvereniteta i toga su Dubrovčani bili svjesni. Ipak, njihova vojna snaga bila je dovoljna za obračun sa slabijima (kao što su bili humski Branivojevići 1326.), za odbijanje napada manjih susjeda, a za odnose s velikim susjedima trebalo je naći druge metode. Dubrovnik nije imao ni dovoljan broj stanovnika, niti dovoljni gospodarski potencijal da bi mogao postati ozbiljna konkurencija Veneciji, ali su Dubrovčani ipak znali iskoristiti postojeće političke prilike i naći u njima mogućnost velike političke autonomnosti koja je omogućila svu slavu kojom se ovjenčala Dubrovačka Republika.

I sve ostale dalmatinske komune temeljile su tijekom srednjeg vijeka svoj vojni ustroj na obrambenim zadacima. Njihove rijetke napadačke akcije bile su provedene najviše u sukobima oko granica sa susjednim komunama i feudalcima, ali su ove akcije bile malog opsega, pa se ne može govoriti o nekoj ekspanzionističkoj politici dalmatinskih komuna. Ovdje se Dubrovnik ipak prilično razlikuje od ostalih dalmatinskih komuna, pa bi se njemu jedinome mogla pripisati ekspanzionistička politika, jer je Dubrovačka Republika u odnosu na druge dalmatinske komune ipak tijekom 13., 14. i 15. stoljeća uspjela znatno povećati svoj teritorijalni opseg. To se vidi i iz činjenice da je godine 1413. na kratko stekla čak i otoke Hvar, Brač i Korčulu, ali ove otoke nije uspjela zadržati.

¹⁴ Josip Lučić, »Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke Republike.« *Pelješki zbornik* 2 (1980): 5-72; Vinko Foretić, »Kroz prošlost poluotoka Pelješca.«, u: *Spomenica Gospe Anđela u Orebićima 1470-1970*. Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970: 251-263; Vinko Foretić, »Kada i kako je Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?« *Pelješki zbornik* 1 (1976): 81-92; Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1989: 12.

Vojnu snagu dalmatinskih komuna ograničavale su susjedne velike države, koje su željele držati ove gradove pod svojom kontrolom. Njima je bilo u interesu da dalmatinske komune ne razviju previše svoje vojne potencijale, jer bi time ugrozile i njihovu vrhovnu vlast. Stoga je stagnacija vojne snage dalmatinskih komuna djelomično posljedica i njihove stalne potčinjenosti susjednim vladarima.

3. Ljudski potencijal

Podaci o demografskim gibanjima dalmatinskih komuna u srednjem vijeku su oskudni.¹⁵ Precizniji podaci o broju stanovnika postoje tek od 15. stoljeća. Prema Tomislavu Raukaru možemo odrediti da je početkom 16. stoljeća Zadar bio najveći dalmatinski grad s oko 8000 stanovnika gradskog naselja, slijedio ga je Dubrovnik s nešto manjim brojem, a zatim su slijedili Split i Šibenik s oko 5000 stanovnika.¹⁶ Zadar je, prema popisu iz 1527. godine, imao unutar gradskih zidina 6903 stanovnika, varoš (*borgo*) 1148 i 22 osobe izvan varoši.¹⁷ Gradski distrikt brojio je 9109 stanovnika u zadarskom zaleđu i 6859 stanovnika na zadarskim otocima. Tako je ukupni broj stanovnika zadarske komune te godine iznosio 24041. Prema procjenama Ilije Mitića, čitava Dubrovačka Republika imala je 1358. godine oko 35000 stanovnika.¹⁸ Ovom broju odgovara broj stanovnika Dubrovnika iznesen u spisu Filipa de Diversisa iz 1440. godine, prema kojem je Dubrovnik tada imao oko 40000 stanovnika.¹⁹ U ove procjene uklapa se i popis stanovništva šibenske komune u drugoj polovici 16. stoljeća, koji je iznio Josip Kolanović. Prema njemu, šibenska je komuna 1559. godine imala 6350 stanovnika

¹⁵ Tomislav Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XIV st.« *Historijski zbornik* 33-34 (1980-1981): 154.

¹⁶ T. Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji«: 154.

¹⁷ T. Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji«: 154.

¹⁸ Ilija Mitić, *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358. do 1815)*. Zagreb: JAZU i NZMH, 1988: 29.

¹⁹ Stjepan Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1990: 13. Oko ovog broja od 40 000 stanovnika vodi se rasprava, jer je upitno je li de Diversis zapisao broj stanovnika ili samo podatak o potrošnji žita. Vidi: Nenad Vekarić, »Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15, 16. i 17. stoljeću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991):7-22.

grada i 6000 stanovnika distrikta, dakle. ukupno 12350 stanovnika.²⁰ Kolanović navodi i važan podatak da je Šibenik 1559. godine imao 4950 stanovnika, od kojih je 1213 bilo sposobno za oružje. Podatak o odnosu broja stanovnika i broja sposobnih za oružje navodi i Grga Novak za Split. Prema njemu, Split je 1553. godine imao u gradu 2490 stanovnika, od kojih je oko 400 bilo sposobno za oružja, a u varošima 583 stanovnika, od kojih 100 sposobnih za oružje.²¹ Ova dva navoda o broju stanovnika i udjelu sposobnih za oružje pokazuju da je iz broja stanovnika teško procijeniti koliki je dio stanovnika sposoban za oružje. Prema podacima Grga Novaka proizlazi da na svakih šest stanovnika komune dolazi jedan sposoban za oružje, ali podaci Josipa Kolanovića govore o omjeru 4:1. Prema ovim podacima mogao bi se uvjetno uzeti omjer 5:1 kao prosječni omjer broja stanovnika prema broju sposobnih za nošenje oružja za dalmatinske komune za XVI stoljeće. Do sličnih procjena došao je i J. Kolanović, koji procjenjuje da je u razdoblju od 1525. do 1595. godine u Šibeniku postotak sposobnih za oružje činio oko 22%.²² Ipak, ova procjena nesigurna je kao i sve demografske procjene za srednji vijek. Osnovni je problem nedostatak podataka o broju stanovnika i njihovoj dobnoj i spolnoj strukturi. Kod ovih procjena treba uzeti u obzir i epidemije, ratove i periode gladi, jer su sve te pojave jako utjecale na demografsku sliku, pa je vrlo teško na temelju oskudnih podataka utvrđivati dobnu i spolnu strukturu u vrijeme kada se demografska slika često dramatično mijenjala. Iako su u srednjem vijeku demografski razvoj karakterizirale velike oscilacije broja stanovnika zbog velikih ratova, potresa, požara i epidemija, poznati podaci o stanovništvu dalmatinskih komuna tijekom srednjeg vijeka ipak daju stanoviti okvir za spoznaju o ljudskom potencijalu dalmatinskih komuna. U srednjem vijeku ovakvo brojčano stanje stanovnika dalmatinskih komuna davalo im je u obrani, zajedno s njihovim gradskim zidinama, veliku prednost i pred većim osvajačkim vojskama, ali ih je ograničavalo u njihovim ekspanzionističkim željama.

Povećanje ljudskog potencijala usko je vezano uz teritorijalno osvajanje. Vidljivo je to i na primjeru ekspanzionističke politike Venecije u Dalmaciji. Venecija je potčinjene dalmatinske komune uvijek prisiljavala na ugovor o njihovu sudjelovanju u mletačkim ratnim pohodima, čime je Venecija koris-

²⁰ J. Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*: 30.

²¹ Grga Novak, *Povijest Splita, II*. Split, 1978: 418.

²² J. Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*: 62.

tila ljudski potencijal dalmatinskih komuna za ostvarivanje vlastitih interesa. Najočitiiji primjer ovakvog korištenja ljudskog potencijala je služenje dalmatinskih veslača na mletačkim galijama. Danas još uvijek ne znamo koliko su ljudski gubici naših ljudi, koji su sudjelovali u ratovima u sklopu mletačke vojske, stvarno utjecali na demografsku sliku Dalmacije, ali je za očekivati, s obzirom na stalnu potrebu Venecije za veslačima, da taj utjecaj nije bio malen.

4. *Obrambene mjere*

Obrambene mjere dalmatinskih komuna mogu se podijeliti na tri glavna zadatka: izgradnja gradskih zidina, čuvanje straža i opremanje ratnih brodova. Obveze vezane uz ove obrambene mjere najviše su pritiskale pučane i distriktualce, a plemići su svojim povlasticama bili pošteđeni nekih obveza.

4.1. Izgradnja gradskih zidina

Svaka dalmatinska komuna trudila se da oko grada sagradi zidine. Zidine su još iz antičkih vremena bile glavna odlika grada, kojom je gradska zajednica dobivala pravo na stvaranje gradskog magistrata i uživanje civiteta.²³ Gradske su zidine davale veliku prednost braniteljima grada pred napadačem, pa je napadač za osvajanje utvrđenog grada trebao imati višestruko veći broj vojnika od broja branitelja, a uz to i niz teških srednjovjekovnih oruđa koja su služila za rušenje gradskih bedema. Stoga nije čudno da je rušenje jednog dijela ili čitavih zidina bila jedna od metoda pokoravanja nekog grada. Takvih primjera ima više u srednjovjekovnoj dalmatinskoj povijesti. Primjerice, 1171. godine mletački je dužd, nakon osvajanja Dubrovnika, naredio da se sruše carska kula i gradske zidine prema moru.²⁴ I nakon osvajanja Zadra 1202. godine mletački dužd primjenjuje istu metodu - daje srušiti sve gradske zidine prema moru kako bi grad mogao lakše osvojiti u slu-

²³ Koliko su gradske zidine bile važne potvrđuje i tvrdnja Iva Goldsteina da se čini "da grad, odnosno bizantski gradovi na Jadranu i nemaju drugu zajedničku karakteristiku nego posjedovanje zidina". Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu*. Zagreb, 1992: 102.

²⁴ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*. Knjiga prva. Zagreb: NZMH, 1980: 31.

čaju da se ponovno odmetne od mletačke vlasti.²⁵ Postupak je ponovljen i nakon mletačkog osvajanja Zadra 1243. godine.²⁶ Ovakva je kazna, bez sumnje, bila vrlo teška za grad, jer je jako smanjivala njegovu obrambenu sposobnost, a uz to je i pretpostavljala velike izdatke kod ponovne izgradnje zidina.

Izgradnja zidina bila je veliko opterećenje za građane. U njoj su građani sudjelovali novčano, ali i fizički. Među pučanima je ponekad dolazilo do sukoba oko tumačenja svojih obveza u gradnji zidina, jer su se neki bogatiji i ugledniji pučani željeli osloboditi tih obveza, ali to im u pravilu nije uspijevalo. Iz 1492. godine sačuvan je zapis da je mletačka vlast inzistirala da u Splitu “i bogati i siromašni bez razlike sudjeluju u teretima, javnim radovima, imovinom i osobno, i u opremanju galija i u stražama grada i na gradnjama i bilo kojim javnim obavezama iz bilo koje osnove”,²⁷ ali “imajući uvijek na umu da se ugledni pučani građani ne prisiljavaju na ručne, grube, ponižavajuće i fizičke radove”²⁸ ili da, ako smatraju da to nije adekvatno njihovu ugledu, umjesto sebe pošalju čovjeka koji će raditi te poslove.²⁹

Gradnja zidina bila je posao koji je iziskivao puno vremena, pa su praktično zidine stalno građene, dograđivane i popravljane. U splitskom i trogirskom statutu zapisani su propisi da svaki knez mora tijekom svojeg mandata izgraditi određenu duljinu gradskih zidina. Tako je splitski knez morao svake godine izgraditi deset koraka zidina, a trogirski deset pruta (*decem cannas*) godišnje.³⁰ Osim gradskog središta, gradovi su u razvijenom i kasnom srednjem vijeku počeli ograđivati i svoja podgrađa.

U vezi sa izgradnjom gradskih zidina jesu i statutarne odredbe kojima se određuje da se uz gradske zidine ne smiju graditi kuće ni sa unutarnje ni sa vanjske strane.³¹ Razlog se ne navodi, ali se može pretpostaviti da bi te kuće

²⁵ Miho Barada, *Zadar prema Mletčanima od XII. do XV. stoljeća*. Zadar, 1944: 106.

²⁶ M. Barada, *Zadar prema Mletčanima*: 109.

²⁷ “...tam divites quam pauperes indifferenter contribuant oneribus, factionibus tam realibus quam personalibus, tam in armando galeas quam ad custodiam civitatis, quam ad fabricas et quas-cunque angaris nominis cuiuscunque...”

²⁸ “...quod cives populares honorabiles non coguntur ad opera manualia, vilia et ignominiosa et mecanica...”

²⁹ *Zlatna knjiga grada Splita, I*. Split: Književni krug, 1996: 331 i 333.

³⁰ *Statut grada Splita*, ed. Antun Cvitanić. Split: Književni krug, 1998: knj.V, gl.XVIII; *Statut grada Trogira*. Split, 1988: knj. I, gl. XIX.

³¹ *Statut grada Dubrovnika 1272*. Dubrovnik: prijevod M. Križman - J. Kolanović, Historijski arhiv Dubrovnik, 1990: knj.V, gl. VIII.

mogle poslužiti neprijatelju za rušenje zidina. Iz istog razloga je zabranjivano iznajmljivanje kuće uz zidine strancima.³² Zabranjivano je i pravljenje vrata i prozora u zidovima, jer su ovi otvori također slabili sigurnost koju su zidine pružale.³³

Gradske zidine mijenjaju svoj oblik s uvođenjem vatrenog oružja. Umjesto srednjovjekovnih visokih zidina počinju se graditi renesansni bastioni otporni na artiljerijsko oružje. Ova promjena tehnike građenja obrambenih zidina najljepše se vidi u Dubrovniku, gdje su nove zidine protiv vatrenog oružja okružile srednjovjekovne zidine, štiteći njihove temelje, i time Dubrovniku dale jedinstveni primjer razvoja ratne arhitekture.

4.2. Gradska straža

Stražarsku dužnost bili su obavezni izvršavati svi vojno sposobni pučani, a u nekim komunama i distriktualci. Straže su u nekim komunama čuvane i danju i noću, primjerice u Dubrovniku, a u nekima samo noću.³⁴ U Splitskom statutu zapisano je da je straža čuvana samo noću, tj. poslije trećeg večernjeg zvona, pa sve do prvog jutarnjeg, a tako je bilo i u većini ostalih komuna.³⁵ Posebno je važno bilo noćno čuvanje straže, pa je i u onim komunama u kojima se straža čuvala i noću i danju tijekom noći bio mnogo veći broj stražara. Lastovski i Splitski statuti spominju i dob muškaraca koji su podlijevali dužnosti čuvanja straže. U Lastovu su to bili svi muškarci, stanovnici grada, između 15 i 50 godina starosti.³⁶ U Splitu su ovoj obvezi podlijevali svi muškarci stariji od 18 godina.³⁷ Prema nekim sačuvanim zapisima vidljivo je da su u tu svrhu u nekim gradovima izrađivani popisi građana prema kojima je zapovjednik straže određivao smjene. U Splitu su postojale dvije takve knjige, jedna kod zapovjednika gradske straže, a druga kod potestata, u koje je zapovjednik gradske straže upisivao stražare. Tako

³² *Statut grada Splita*: knj. VI, gl. LXXIV.

³³ *Statut grada Splita*: knj. IV, gl. LXXX.

³⁴ T. Macan, »Dubrovački barabanti«: 301.

³⁵ Antun Cvitanić, »Libro d'oro - Zlatna knjiga grada Splita.«, u: *Zlatna knjiga grada Splita*, I. Split: Književni krug, 1996: 121.

³⁶ *Lastovski statut*. Split: Splitski književni krug, 1994: 277.

³⁷ *Statut grada Splita*: knj. II, gl. 53.

su gradske vlasti uredile vođenje brige o redosljedu stražarenja u gradu da svi koji podliježu dužnosti čuvanja straže budu jednakomjerno opterećeni ovom dužnošću. Međutim, izgleda da ni ovo dvostruko vođenje popisa nije bilo dovoljno, pa je od 1372. god. uvedena i treća knjiga koju je čuvao jedan od sudaca, i to svakog mjeseca drugi.³⁸ U splitskom, korčulanskom i lastovskom statutu zapisana je i dužina smjene straže. U Korčuli i Lastovu smjena je trajala sedam dana, a za Split znamo da je smjena trajala mjesec dana.³⁹ Građani su u Splitu mogli u svoje ime poslati nekog drugog da za njih obavlja stražarsku dužnost, što su koristili bogatiji građani koji su plaćali nekog drugog građanina da ih zamjenjuje u ovoj dužnosti.⁴⁰ Ali, ako građanin nije izvršio svoju stražarsku dužnost, a nije ni poslao nekoga tko će ga zamijeniti, onda su slijedile oštre novčane kazne. U slučaju neizvršavanja stražarske dužnosti, mletački dužd odredio je u Splitu 1566. godine kaznu od 100 dukata koja bi pripala blagajni duždevog arsenala.⁴¹

Stražar nije smio otići sa stražarskog mjesta ni zbog kakvog razloga. Trogirski statut čak zabranjuje stražaru da se sam, tj. bez svog "druga" (*sine socio*), kreće noću po gradu.⁴² U statutima dalmatinskih gradova postoje još brojne odredbe koje ograničavaju kretanje noću, što nas navodi na zaključak da su srednjovjekovni građani dalmatinskih gradova imali veliku bojazan od noći i opasnosti koju noć donosi, pa sve mjere gradske sigurnosti noću podsjećaju na ono što bi se danas moglo nazvati policijskim satom.

Splitski statut zabranjuje da stranci sudjeluju u čuvanju straže i propisuje da stražu mogu čuvati samo splitski građani.⁴³ Međutim, u nekim gradovima stražu su čuvali i stranci, kao npr. u Šibeniku.⁴⁴ Čuvanje straže bilo je plaćeno, ali prema brojnim sporovima oko izvršavanja ove obveze vidljivo je da ni ta novčana naknada nije učinila ovu obvezu privlačnom.

O urednom provođenju stražarske dužnosti brinuo se u većim komunama zapovjednik straže, a u manjima sam knez. Funkcija zapovjednika straže

³⁸ G. Novak: *Povijest Splita, I*: 354.

³⁹ *Statut grada Korčule*. Zagreb-Korčula, 1987: knj. I, gl. XLIII; *Statut grada Splita*: knj. II, gl. LI.

⁴⁰ *Statut grada Splita*: knj. II, gl. LI.

⁴¹ *Zlatna knjiga grada Splita*: 499.

⁴² *Statut grada Trogira*: knj. II, gl. LI.

⁴³ *Statut grada Splita*: knj. II, gl. LI.

⁴⁴ J. Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*: 65.

bila je funkcija koju je u većini komuna obnašao jedan od plemića, međutim, postoje naznake da u nekim komunama to nije bilo pravilo. Primjerice, u Splitskom statutu određuje se samo da zapovjednik straže mora biti čovjek stariji od 30 godina (*hominem maiorem etatem XXX-ta annis*) i naziva se samo *offitialis*.⁴⁵ Ovaj je službenik za tu funkciju dobivao i plaću, i to 30 solida za svaki mjesec. Iz godine 1372. Splitski statut sadrži odluku koja detaljno govori o dužnostima nadzornika straže.⁴⁶ U ovoj odredbi nadzornik straže naziva se jednostavno *superstans*.⁴⁷ Prema ovoj odredbi, onaj koji je bio izabran na dužnost zapovjednika straže nije smio odbiti ovu dužnost pod prijetnjom kazne od 10 solida i protjerivanja iz grada, što govori da ni ova dužnost nije bila nimalo primamljiva. Dužina mandata zapovjednika straže razlikovala se od komune do komune. U Trogirskom statutu zapisana je odluka da knez svaki mjesec bira dva zapovjednika noćne straže, koji se ovdje nazivaju kapetanima (*duos bonos capitaneos super custodia nocturna*).⁴⁸ Zapovjednik straže imao je u svim komunama dužnost da svake večeri obilazi grad s kneževom družinom da bi razmjestili straže i provjerili nalaze li se stražari na svom stražarskom mjestu i čuvaju li budno stražu. Jedno pismo splitskog kneza Stefana Errizza, upućeno duždu 25. studenog 1456., pokazuje da su za zapovjednika gradske straže obično birane osobe sa bogatim ratnim iskustvom.⁴⁹

Broj stražara i njihov raspored razlikovao se od komune do komune. Straže su čuvale uvijek gradske zidine, a pogotovo gradska vrata. Broj stražara noću je bio nekoliko puta veći nego danju. Straže su se postavljale i u kule ili utvrde unutar grada, koje su imale važno strateško značenje i čije bi eventualno zauzimanje od strane neprijatelja ugrozilo grad. Kako se da zaključiti iz jednog dokumenta iz 1566. godine, u Splitu se stražarilo na “zvoniku trga” i na gradskim zidinama, a građani su uobičajeno imali samo jednu lokaciju gdje su stražarili.⁵⁰ Obično su stražarske dužnosti bile podijeljene prema stanovanju, tj. građani su stražarili na onim stražarskim mjes-

⁴⁵ *Statut grada Splita*: knj. II, glava LI.

⁴⁶ *Statut grada Splita*: knj. II, glava LI.

⁴⁷ *Statut grada Splita*: Reformacije, gl. L.

⁴⁸ *Statut grada Trogira*: knj. I, gl. LXII.

⁴⁹ *Zlatna knjiga grada Splita*: 251.

⁵⁰ *Zlatna knjiga grada Splita*: 499.

tima koja su bila najbliža njihovim domovima. To je vidljivo i iz pisma mletačkog dužda splitskoj komuni od 16. lipnja 1447. godine, iz kojeg se može zaključiti da je gradska vlast dijelila građanima vojne obveze koje su oni zatim stalno izvršavali. To je pismo odluka mletačkog dužda na žalbu splitskih kožara, krznara i krojača, koji smatraju da su oni, zbog svoje stražarske službe koju vrše kod Vrata od Pisture, oslobođeni obaveze rada na izgradnji gradskih zidina, osim ako dužd odluči drugačije. Vrlo je važno i navođenje njihove stražarske dužnosti. Naime, ovi obrtnici dužni su stalno davati dvojicu stražara koji su zaduženi da “uzimaju oružje i od domaćih i od tuđinaca i da ga čuvaju”.⁵¹ Prema tome, jedna od sigurnosnih mjera grada bilo je oduzimanje oružja svima koji su ulazili u grad. To se vidi i iz niza statutarnih odluka u većini dalmatinskih komuna, kojima se zabranjuje nošenje oružja u gradu, kako stanovnicima grada tako i strancima.⁵²

Jedan dokument iz 1515. godine pokazuje nam iz kojih se izvora financirala gradska straža. Ona je tada u Splitu financirana s 50 dukata u soli s Paga od mletačke vlasti, 20 dukata od biskupije i 80 dukata od splitske komune.⁵³

U Splitu su i oko podgrada, tj. varoši postavljane straže o kojima se bri- nuo kapetan varoši.⁵⁴ Splitski varoški kapetan dobivao je 1480. godine plaću od 200 libara i sto kablica soli i bio je zadužen da čitavo vrijeme boravi u varoši.⁵⁵

Straže su imale ulogu osiguravanja javnog reda i mira, ali i sprečavanja krijumčarenja, pogotovo žitarica.⁵⁶ Stražari su bili dužni reagirati na svako kršenje gradskih propisa koje bi se dogodilo u vrijeme njihove službe.

Zanimljive su i obveze Lastova prema Dubrovniku u vrijeme dubrovačke vlasti. Lastovo, koje je od polovine XIII st. priznavalo vrhovnu vlast Dubrovačke Republike, bilo je dužno svake godine u rujnu i studenom poslati 20 ljudi radi držanja straže u Dubrovniku.⁵⁷

⁵¹ “...ad accipiendum arma quam suorum quam forensium et ad cinservandum...” *Zlatna knjiga grada Splita*: 209.

⁵² *Statut grada Trogira*: knj. II, gl. XLXIX.

⁵³ *Zlatna knjiga grada Splita*: 373.

⁵⁴ *Zlatna knjiga grada Splita*: 285.

⁵⁵ *Zlatna knjiga grada Splita*: 285.

⁵⁶ *Zlatna knjiga grada Splita*: 285.

⁵⁷ *Lastovski statut*: 57.

Glavno oružje u obrani grada postao je krajem 14. stoljeća veliki samostrel (tal. *balestra*), koji je korišten i na brodovima. Njegova prednost pred lukom bila je u lakoći rukovanja i velikom dometu. U Dubrovniku se javlja u 14. i 15. stoljeći pod nazivom *balestra*, *balistra*, *balista*. Prema dubrovačkom statutu iz 1272. godine, svaki veći brod morao je biti naoružan samostrelima ili lukovima. U sklopu podizanja obrambene sposobnosti, gradovi su organizirali natjecanje u rukovanju ovim samostrelom.⁵⁸ Odredbu o održavanju natjecanja u gađanju samostrelom (*De bravio cum balestra*) imamo zapisanu u zadarskom statutu.⁵⁹ Natjecanje se u XV. st. održavalo svake godine polovinom kolovoza, točnije petnaestog dana poslije 31. srpnja, dana kada je Zadar pao pod mletačku vlast 1409. godine. U Trogirskom statutu nije zapisano kada je i kako u Trogiru održavano natjecanje, ali je zapisana odluka da je svake godine dopušteno iz komunalne imovine utrošiti do pet zlatnih dukata na pobjednički plašt za pobjednika streljačkog turnira.⁶⁰

Sve do masovnijeg uvođenja vatrenog oružja obrana grada funkcionirala je na temelju opće obaveze, a profesionalni vojnici bili su najčešće samo momci iz kneževe pratnje. Zbog takve organiziranosti obrane svaka je kuća morala posjedovati određenu količinu oružja, a troškove nabave snosila je sama obitelj. Neke dalmatinske komune kodificirale su ovu obvezu. Primjerice, Korčulanski statut propisuje da u svakoj kući, radi obrane grada, mora biti jedan štit ili mali okrugli štit (*scutum sive clipeum*), te jedan mač ili jedna balistra opremljena strelicama. Građanima koji nisu imali propisano oružje određen je rok od godinu dana da ga nabave, a za one koji ni u tom roku nisu nabavili oružje, propisane su kazne. Komunalna uprava imala je zadatak svakih šest mjeseci pregledati oružje građana.⁶¹ U Splitu je funkcioniralo slično pravilo, ali je Komuna bila ona koja je nabavljala oružje, a građani su morali platiti ono oružje koje bi uzeli.⁶² U Splitu je postojao i propis da svaki splitski građanin koji ima imetka više od 500 libara treba za svaku tisuću vrijednosti svojeg imanja kupiti jedan luk ili jednu balestru, ili jedan trbušni oklop u vrijednosti od 3 libre s priborom, ili čitav oklop u vri-

⁵⁸ *Vojna enciklopedija*, Beograd, 8 (1974): 329.

⁵⁹ *Zadarski statut*, Zadar 1997: Reformacije, gl. 3

⁶⁰ *Statut grada Trogira*: knj. I, gl. LXI.

⁶¹ *Statut grada Korčule*: Reformacije, gl. CXLVIII.

⁶² G. Novak: *Povijest Splita*, I: 356.

jednosti od 6 libara.⁶³ Iz ovog je vidljivo da je materijalno opterećenje građana bilo određivano prema njihovom materijalnom stanju, pa su bogatiji građani imali veće izdatke za obranu grada. Oružje su kupovali i pučani i plemići.⁶⁴ Koliko je dalmatinskim komunama bilo važno da je svaka kuća naoružana vidi se i iz odluke Korčulanskog statuta da nitko od komunalnih službenika ne smije oduzeti ili zaplijeniti oružje zbog duga pod prijetnjom kazne.⁶⁵

S uvođenjem vatrenog oružja pojavila se potreba za profesionalnim kadrom koji zna rukovati vatrenim oružjem, pa se u komunama pojavljuju profesionalni vojnici. Među profesionalnim vojnicima sve su veću važnost dobivali artiljerici, jer je razvoj topništva učinio topove sve razornijim i učinkovitijim oružjem. U Splitu su topnici ("bombardijeri") imali i svoju Bratovštinu sv. Barbare, čije je sjedište bilo u crkvi sv. Barbare na plokati sv. Dujma.⁶⁶ Jedna od uloga ove bratovštine bila je osposobljavanje topnika za rukovanje topovima u obrani grada. Od početka mletačke vlasti u Dalmaciji početkom 15. st. Mlečani uvode vojne posade u dalmatinskim gradovima, a te se posade povećavaju s porastom opasnosti od Turaka.

4.3. Ratni brodovi

Sve su dalmatinske gradske komune imale jedan ili više ratnih brodova. Uglavnom su imale jedan brod, jer je više brodova iziskivalo veliki materijalni izdatak.⁶⁷ Komune su te brodove koristile za borbu s manjim neprijateljem: gusarima ili susjednim komunama. Prema dostupnim izvorima može se zaključiti da su to u početku bili obični trgovački brodovi koji su u slučaju potrebe bili korišteni za ratne svrhe. Njih i nije trebalo puno opremiti za ratne operacije, jer je iz odredaba nekih statuta vidljivo da su svi brodovi trebali biti naoružani. Tako se, primjerice, u Zadarskom statutu navodi da na brodu *navi*, ili na bilo kojem drugom brodu dužem od stotinu miljara,

⁶³ G. Novak: *Povijest Splita, I*: 356.

⁶⁴ G. Novak: *Povijest Splita, I*: 356.

⁶⁵ *Statut grada Korčule*: Reformacije, gl. XXVIII.

⁶⁶ G. Novak, *Povijest Splita, II*, 1978: 295. Sv. Barbara je između ostaloga i zaštitnica topnika.

⁶⁷ L. Čoralić, »Služba na galijama«: 248.

svaki mornar mora imati kacigu, štit i *zupu* (bojnu sjekiru), te bodež (*cutellum percutiendi*), sablju i tri koplja tj. sulice. Oni koji su dobivali plaću veću od četrdeset libara morali su nositi i prsni oklop, a zapovjednik je morao imati i balistru.⁶⁸ Sam vlasnik broda morao je uz to još naoružati brod s još dva prsna oklopa (*panceria*), dva šljema (*duos elmos*), dvije kacige s viziorom (*duas capellinas mascaris*), stotinu sulica, dva štita i dvije balistre, te priborom za balistre.⁶⁹ Slične odredbe sadrži i Dubrovački statut, pa se može pretpostaviti da je takvo naoružanje u to vrijeme bilo i na brodovima drugih dalmatinskih komuna.⁷⁰ Iako u Zadarskom statutu nije zapisano kako je trebao biti naoružan brod koji je bio namijenjen za ratovanje, tj. brod koji su Zadrani bili dužni dati Veneciji u slučaju rata, i ovaj opis pokazuje kakvim je naoružanjem taj brod mogao biti naoružan. Iz kasnijih srednjovjekovnih dokumenata vidi se da su pojedine komune uspjele za svoje potrebe nabaviti pravu ratnu galiju na tri reda vesala, tzv. *triremu* ili *trijeru*. Trirema je ratni brod koji je imao 170 veslača raspoređenih u tri reda po visini broda (lat. tres = tri i *remus* = veslo). Brod je imao glavni jarbol na sredini i manji kosi na pramcu, oba s križnim jedrima, te kljun za probijanje neprijateljskih brodova na pramcu. One komune koje su priznavale vrhovnu vlast susjednih vladara obično su bile dužne u slučaju ratnih sukoba sudjelovati sa jednim ili više ratnih brodova, već prema ugovoru koji su skolopile sa svojim vrhovnim vladarem. Tako je 1204. godine Zadar bio dužan Mlečanima dati jednu galiju na mletačkih trideset, a istu je obvezu prihvatio i Dubrovnik 1266. godine.⁷¹ Slične pogodbe sklapane su i s drugim vladarima. Hvarska je komuna, primjerice, prema buli ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. iz 1242. godine, bila dužna u slučaju rata kralju dati dvije naoružane lađe.⁷² Komune su rijetko uspijevale opremiti više od jednog broda, a neke su bile obavezne davati samo ljudsku posadu.⁷³

Posadu ratnih brodova, veslače i strijelce, sačinjavali su dijelom kažnjеници i robovi, a dijelom pučani i distrikualci. Plemići su bili oslobođeni ove obveze. Iz pisma mletačkog dužda od 31. ožujka 1432., upućenog splitskoj

⁶⁸ *Zadarski statut*: 399.

⁶⁹ *Zadarski statut*: 400.

⁷⁰ *Statut grada Dubrovnika*: knj. VIII, gl. LXXVIII-IX.

⁷¹ L. Čoralić, »Služba na galijama«: 249.

⁷² *Codex Diplomaticus*, IV, str.151,152.

⁷³ L. Čoralić, »Služba na galijama«: 248.

komuni, vidi se da je dužd poštivao povlastice koje su oslobađale splitske plemiće službe na galiji. U ovom se konkretnom slučaju vidi da je mletačka vlast tražila od Splita ljudstvo od pedeset veslača i dvadeset strijelaca. Na kraju pisma dužd piše: “A što se tiče onih pedeset veslača i dvadeset strijelaca koje treba poslati za našu vojsku, nismo htjeli da se ti plemići kockom biraju zajedno s pučanima jer hoćemo da u ovom slučaju prema njima postupimo kao što postupamo prema drugim plemićima naših područja u Dalmaciji.”⁷⁴ Međutim, dužd je uspio “potaknuti” plemiće da “ushtjednu sami za ovaj put to učiniti iz ljubaznosti prema našem gospodstvu. I tako su iz obzira prema nama za sada pristali našoj vlasti dati rečena četiri strijelca.”⁷⁵

5. Mletačka vlast u dalmatinskim gradovima tijekom 15. stoljeća

Sve do početka 15. stoljeća Mletačka Republika nije uspijevala čvršće uspostaviti vlast nad dalmatinskim komunama. Gradovi su stalno prelazili iz vlasti jednog vladara u vlast drugog. Uobičajeni način uspostave vlasti nad dalmatinskom komunom, koji su koristili svi susjedni vladari, bilo je slanje vlastitog čovjeka koji je u gradskoj komuni zauzimao mjesto kneza. Taj običaj prakticirali su i mletački duždevi i hrvatsko-ugarski kraljevi, ali i Dubrovnik prilikom uspostave svoje vlasti nad Lastovom. Dalmatinske komune bile su dužne prihvatiti nametnutog kneza, koji je provodio interese svojeg vladara. U nekim slučajevima novi je vladar, uz kneza, u gradu ostavljao i vojnu posadu. Vojnu posadu činilo je u pravilu, tijekom srednjeg vijeka, svega nekoliko desetaka vojnika i bile su efikasne samo u ugušivanju manjih pobuna protiv vlasti vrhovnog vladara. Pobunu čitavog grada protiv kneza, te posade u pravilu nisu mogle ugušiti. Iz izvora imamo primjere takvih sukoba. Tako su 1409. godine Zadrani sami savladali anžuvinsku vojnu posadu u gradu.⁷⁶

⁷⁴ “Et quod pro dictis quinquaginta hominibus a remo, et decem balistariis mittendis ad armatam nostram nolebamus, quod dicti nobiles Spalati vadant ad texeram cum popularibus quia volumus eos in isto casu tractare prout tractamus alios nobiles terrarum nostrarum Dalmatiae etc”. *Zlatna knjiga grada Splita*: 137.

⁷⁵ “Et ita nostra complacentia fuerunt contenti pro nunc dare dictos quatuor balisterios nostro domino, et quod de cetero observetur eis privilegium suum, quod volumus quod eis integraliter observetur...*Zlatna knjiga grada Splita*: 139.

⁷⁶ T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec i Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*: 31.

Knez (*comes*) je bio dužan sa sobom dovesti pratnju u kojoj su, između ostalih, bili i jedan ili dva “druga” (*socius*), u nekim dokumentima nazivani i “vitez” (*miles*).⁷⁷ Izgleda da je vitez imao funkciju vrhovnog vojnog zapovjednika, jer se na jednom mjestu u Zlatnoj knjizi Splita određuje kapetanu varoši da “danju kada vitez (*el cavaglier*) veličajnog rektora ne bude u varoši i noću kada ti održavaš stražu, bit će ti dozvoljeno i dopušteno oduzimati oružje”.⁷⁸ Kneževa pratnja imala je u svim dalmatinskim komunama i neku vrstu policijske uloge, jer je brinula o redu i miru u gradu, što se vidi iz niza statutarних odredbi. U Splitskom statutu zapisana je odredba o nošenju oružja iz koje je vidljivo da je kneževa pratnja jedina ovlaštena nositi oružje i drugima oduzimati oružje u gradu.⁷⁹

Tijekom srednjeg vijeka nije se često prakticirala vojna okupacija grada. Osim kneževe pratnje, knez i nije imao drugu vojnu snagu. Susjedne države, a od početka 13. st. najviše Venecija, održavale su vjernost dalmatinskih gradova prilično povoljnim ugovorom s gradom, kojim je grad priznao njihovu vlast, ili uzimanjem taoca. Primjena sile u osvajanju grada rijetko je upotrebljavana na onaj način na koji je 1202. križarska vojska uništila Zadar. Češći oblici prisile bili su uništavanje gradskog distrikta i pomorska blokada. Komuna je priznavala vrhovnu vlast susjeda onog trena kada je shvatila da joj se otpor više ne isplati.

Mletačka je Republika, nakon osvajanja dalmatinskih komuna početkom XV. stoljeća, promijenila ovu politiku prema potčinjenim komunama. Od tada je njen utjecaj na sva bitna pitanja komunalnog života sve veći, što se vidi i u odnosu prema vojnim pitanjima komuna. Venecija na sebe preuzima pravo na sve važne obrambene odluke u dalmatinskim komunama. Tako, primjerice, godine 1446. hvarska komuna traži od mletačkih vlasti da im odobri nastavak gradnje gradskih bedema.⁸⁰ Osim toga, mletačka vlast u dalmatinske gradove postavlja svoju vojsku. Ove posade bile su različite veličine, ovisno o prilikama. Važno je naglasiti da su ove vojne posade bile

⁷⁷ *Statut grada Dubrovnika*: knj. II, gl. II. U ovoj glavi spominju se oba naziva u samom naslovu glave “Sacramentum Militum sive sociorum d. comitis”.

⁷⁸ “De di quando el cavaglier del magnifico rettor non sara in borg et de notte che la guardia e tua, tu haverai licentia et liberta tor le arme a qualunque persona che le portasse...” *Zlatna knjiga grada Splita*: 285.

⁷⁹ *Statut grada Splita*: knj. IV, gl. 43.

⁸⁰ Maja Novak, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*. Zadar, 1965. 64.

sastavljene od stranih plaćenika i da je Venecija strogo pazila da u njima ne budu domaći ljudi.⁸¹ Štoviše, ove su se posade ponašale kao okupaciona vojska, što se vidi i iz njihovog položaja u gradu. Najbolji primjer takvog odnosa je Zadar, gdje je dukalom iz 1458. godine bio zabranjen svaki pristup stanovnika grada i distrikta Kaštelu i Citadeli, gdje su bili smješteni mletački vojnici.⁸²

Slično je bilo i u drugim komunama. Prema prijepisu povlastice koju je Split dobio od Mlečana nakon što je priznao mletačku vlast 1420. godine, vidi se da je mletačka vlast obećala da neće graditi ni unutar grada ni u blizini nikakvu kulu ili utvrdu. Vjerojatno je razlog zbog kojeg su se Splićani plašili gradnje ove kule ležao u činjenici da bi ova kula ili kaštel mogla postati mjesto iz kojeg bi Mlečani mogli trajno ugroziti sigurnost grada i podvrgnuti ga neizdrživim uvjetima vladanja.⁸³ Mletačka vlast je u početku svoje vladavine odlučila da se navedena kula ili kaštel uopće ne gradi, jer će “iskrena vjernost koju gajite prema našem gospodstvu biti vaša tvrđava.”⁸⁴ Kaštel je ipak kasnije izgrađen, a mletačka je vlast dozvolila građanima Splita da zadrže svoje oružje, čime je ipak dio vojne moći ostao u rukama Splićana.⁸⁵ Mletačka je vlast priznavala plemićima dalmatinskih komuna njihov plemićki status, što je podrazumijevalo i njihove povlastice u pitanju vojnih obaveza. Godine 1481. splitski građani i distriktualci traže da i plemići s njima podijele obavezu veslanja na galijama, ali i tada dužd odlučuje “da se u povodu opremanja rečenih galija u Dalmaciji poštuju stari običaji koji su se poštivali još od vremena kad smo zadobili te krajeve.”⁸⁶ Iako je i služenje na galiji bio plaćen posao, očito je i to bilo veliko opterećenje za pučane.⁸⁷

Zbog opasnosti od turskih osvajanja postojala je veća potreba za jačanjem obrambenih snaga dalmatinskih komuna pod mletačkom vlašću. Mle-

⁸¹ J. Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku*: 57.

⁸² T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec i Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*: 118.

⁸³ *Zlatna knjiga grada Splita*: 85

⁸⁴ “...castrum vestrum erit fidelitas bona quam habetis dominationi nostri...” *Zlatna knjiga grada Splita*: 87.

⁸⁵ *Zlatna knjiga grada Splita*: 85.

⁸⁶ “...quod circa armamentum dictarum triremium in Dalmatia observentur antique consuetudines...” *Zlatna knjiga grada Splita*: 293

⁸⁷ *Zlatna knjiga grada Splita*: 293.

tačka je vlast poticala jačanje obrambene snage dalmatinskih komuna i odricanjem od svojih novčanih podavanja, koje su dalmatinske komune trebale isplaćivati mletačkoj vlasti u korist jačanja obrambene sposobnosti grada. Tako, primjerice, u već spomenutom pismu mletačkog dužda od 16. lipnja 1447. dužd napominje da se dogradnja splitskih gradskih zidina gradi “s određenom svotom novaca koji su trebali pripasti našoj komuni.”⁸⁸ Isto tako 1515. godine mletačka vlast daje sredstva za popravak zidina na zapadnoj strani grada Splita.

Mletačka je vlast odobravalala i stvaranje novih vojnih postrojbi i funkcija, koje su imale za cilj ojačavanje obrane dalmatinskog zaleđa. Tako npr. 4. listopada 1465. splitsko Veliko vijeće, na prijedlog kneza, donosi odluku o imenovanju ser Ivana Bubanića za zapovjednika koji je zadužen za organiziranje obrane splitskog distrikta od nasrtaja Turaka.⁸⁹ Godine 1542. mletački dužd traži da se organizira četa *stratiota*, koja je zadužena štititi ljude u okolini Splita.⁹⁰ Godine 1480. providur Damjan Mauro odredio je da se i za Varoš grada Splita odredi jedan kapetan koji bi se brinuo o sigurnosti Varoši.⁹¹ Taj kapetan Varoši bio je podložan rektoru (knezu) grada.⁹²

U vrijeme mletačke vlasti u Dalmaciji od početka 15. st. postojala je u Splitu i služba nadstojnika oružja (*Offitio suprastantis munitiorum*). Ta je služba jedno vrijeme bila doživotna, a od 1484. se birala svake godine.⁹³ Nadstojnik je nadzirao oružje i streljivo, koje se u Splitu čuvalo u kaštelu.⁹⁴

Ipak, sve ove odluke mletačke vlasti pokazuju da je Mletačkoj Republici najvažniji cilj bilo očuvanje njenog dominantnog položaja na Jadranu. Turska opasnost bila je toliko velika da se Venecija nije trebala plašiti vojnog jačanja dalmatinskih komuna i njihovog eventualnog pokušaja svrgavanja mletačke vlasti. Naprotiv, stalni napadi turske vojske još su više učinili dalmatinske komune ovisnima o Veneciji, što ih je samo učvrstilo u želji da ostanu uz Mletačku Republiku.

⁸⁸ Zlatna knjiga grada Splita: 209.

⁸⁹ Zlatna knjiga grada Splita: 263.

⁹⁰ Zlatna knjiga grada Splita: 431

⁹¹ Zlatna knjiga grada Splita: 283.

⁹² Zlatna knjiga grada Splita: 283.

⁹³ Zlatna knjiga grada Splita: 323.

⁹⁴ Zlatna knjiga grada Splita: 569.

6. Profesionalni vojnici

Pojava profesionalnih vojnika u dalmatinskim komunama krajem srednjeg vijeka vezana je uz povećanu opasnost od Osmanskog Carstva, ali i uz pojavu artiljerije koja je zahtijevala profesionalce.

Uvođenje profesionalnih vojnika predstavljalo je novo opterećenje za građane dalmatinskih komuna. Godine 1564. dužd naređuje da se u Splitu odredi jedan kapetan "konjanika Hrvata", koji bi bio Splićanin, a četa je bila popunjavana iz redova Splićana i Trogirana, te njihove okolice. Posebno je opterećenje predstavljala obaveza smještanja vojnika u kuće, jer su ovi često kuće upropaštavali. Razmjeri ove štete bili su tako veliki da je u pismu iz 1564., koje je mletački dužd uputio Splitu, istaknuto da uništene kuće vlasnici više ne žele obnavljati, pa je "jedna četvrtina ovoga grada uništena".⁹⁵ Zato je dužd odredio da vojnici moraju sami ugovarati smještaj sa vlasnicima i vlastitim novcem nadoplatiti razliku od stanarine koju daje riznica. Godine 1571. dužd odobrava da se splitskoj komuni dade građevinski materijal za obnovu kuća koje su uništili vojnici,⁹⁶ a sljedeće godine određuje da se osnuje komisija od šest ljudi (dva plemića, dva svećenika i dva pučana) čiji je zadatak bilo određivanje kuće u gradu za smještaj vojnika koji "će ubuduće čuvati rečeni grad".

Profesionalne vojnike uvela je i Dubrovačka Republika tijekom XIV stoljeća.⁹⁷ Dubrovnik je imao dvije vrste profesionalnih vojnika. Veću postrojbu činili su barabanti. To su bili pješaci, naoružani kopljem ili helebardom i mačem, a kasnije i vatrenim oružjem. U gradu su bili smješteni kod svih gradskih vrata, a u slučaju potrebe dobivali su i konje. Obično ih je bilo oko stotinu, a u slučaju veće ratne opasnosti taj je broj povećavan. Drugu vrstu profesionalnih vojnika činili su topnici ili tzv. *bombarderii*, kojih je bilo svega desetak.⁹⁸ Već iz samog broja ovih profesionalnih vojnika vidljivo je da Dubrovačka Republika zapravo i nije imala nikakve napadačke vojne postrojbe. Ovi su profesionalni vojnici služili samo za održavanje reda u Republici i za borbu protiv razbojnika.

⁹⁵ *Zlatna knjiga grada Splita*: 477.

⁹⁶ *Zlatna knjiga grada Splita*: 529.

⁹⁷ T. Macan, »Dubrovački barabanti«: 304.

⁹⁸ T. Macan, »Dubrovački barabanti«: 301.

7. Zaključak

Obrambene obveze bile su za građane komuna veliko opterećenje, i financijsko, i kao radna obveza. Vidljiva je staleška podvojenost plemića i pučana, koju su plemići ljubomorno čuvali. Osnovni ustroj obrane u osnovi je jednak za sve dalmatinske komune, a razlike u organiziranju obrane ovise o veličini komune. Sve su komune željele povećati svoje vojne potencijale, međutim, u tome ih je priječilo više razloga. Jedan od razloga bio je mali ljudski potencijal, a drugi ograničenost koju su dalmatinskim komunama nametale susjedne velike države, koje su dominirale na ovim prostorima. Među njima je najvažnija bila Venecija. Mletačka vlast je pazila da dalmatinske komune pod njenom vlašću budu dobro vojno organizirane, ali je istovremeno ograničavala njihove vojne potencijale zbog zaštite vlastitih interesa. Početak sukoba sa Turcima u zaleđu dalmatinskih komuna i uvođenje vatrenog oružja doveli su do sve većeg uvođenja profesionalnih postrojbi, što je još više opteretilo građane komuna.

Vojna snaga komune bila je dovoljna za odbijanje susjednih hrvatskih, bosanskih, dukljanskih i srpskih feudalaca koji su ih željeli pokoriti. U tim sukobima najveću zaštitu predstavljali su njihovi gradski zidovi, koji su za male feudalne vojske najčešće predstavljali nepremostivu prepreku. Dalmatinskim komunama veliku su gospodarsku štetu nanosili različiti razbojnici i gusari, pa je vojna organizacija dalmatinskih komuna bila namijenjena i za borbu protiv njih. U ovim sukobima dalmatinske su se komune uspješno štitile. Međutim, jačanje Osmanskog Carstva i Mletačke Republike dovelo je dalmatinske komune u sukob s velikim vojnim silama, protiv kojih nisu imali nikakve šanse. Stoga se početkom 15. stoljeća većina dalmatinskih komuna podvrgava mletačkoj vlasti. Stalni sukobi sa Turcima i razvoj vatrenog oružja doveli su do pojave profesionalnih vojnika, a s njima i nova opterećenja za građane komuna.

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF MILITARY ORGANIZATION IN MEDIEVAL DALMATIAN COMMUNES

ROBERT SKENDEROVIĆ

Summary

The organization of defense in medieval Dalmatian communes was one of the major responsibilities of the city authorities. It included tasks such as the building of the city fortifications, the organization of the sentry, and the provisioning and manning of war ships. These duties were generally performed by commoners, whereas the patricians were not obliged to take part. With the emergence of firearms and the impending Turkish menace, the number of Dalmatian communes that organized professional defense troops increased, which further burdened the city budgets.